

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, доцента

Філоненко Оксани Володимирівни

на дисертацію Твердохліб Тетяни Сергіївни

«Теорія і практика розвитку педагогічної освіти у системі навчальних закладів Православної Церкви в Україні (XIX – початок XX століття)»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

В умовах поступового взаємопроникнення світської і релігійної освіти важливим завданням означеної підготовки є формування вчителя-професіонала, який уміло викладає, організує учіння і життєдіяльність дітей, створюючи умови для їхнього інтелектуального і морального розвитку, впливає на формування духовного світу вихованців. Тому дослідження педагогічної освіти в навчальних закладах, заснованих Православною Церквою в XIX – на початку XX ст. в українських губерніях Російської імперії набувають особливого значення, а досягнення і педагогічний досвід релігійного спрямування доцільно широко використовувати і впроваджувати у вітчизняну практику.

У контексті зазначеного вважаємо дисертацію Твердохліб Тетяни Сергіївни соціально затребуваною і актуальною, такою, що відповідає викликам сучасності. Дослідження розкриває нові можливості вдосконалення та істотного коригування освітнього контенту у вітчизняних навчальних закладах Православної Церкви в сучасних умовах.

Необхідно вказати на зв'язок поданого дисертаційного дослідження з державними та галузевими науковими програмами, зокрема дисертація є складником комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри педагогіки («Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах») (РК № 1 -

200199004104) Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

Внаслідок ретельного наукового аналізу та критичного осмислення проблеми дослідження Т. С. Твердохліб схарактеризувала розвиток педагогічної освіти в системі навчальних закладів Православної Церкви в Україні у ХІХ – на початку ХХ ст. для виявлення перспектив творчого використання прогресивних здобутків у сучасних умовах. Дисертанткою було коректно визначено методологію та розроблено концептуальні засади, на основі яких системно розкрито становлення теорії і практики організації педагогічної освіти в системі навчальних закладів Православної Церкви в Україні досліджуваного періоду, які ще не були предметом спеціального історико-педагогічного дослідження.

Проведене дослідження дозволило з'ясувати витoki становлення й розвитку педагогічної освіти у вітчизняних навчальних закладах Православної Церкви. Це дозволило систематизувати ідеї вітчизняних богословів і педагогів щодо розвитку педагогічної освіти в навчальних закладах Православної Церкви досліджуваного періоду та визначити їхній внесок у розвиток педагогічної освіти. Т. С. Твердохліб цілісно обґрунтувала етапи та виявила провідні тенденції розвитку педагогічної освіти в системі навчальних закладів Православної Церкви в Україні ХІХ – початку ХХ ст., узагальнила досвід організації педагогічної освіти в системі навчальних закладів Православної Церкви в Україні на кожному з визначених етапів.

Ґрунтовний аналіз розвитку педагогічної освіти в навчальних закладах Православної Церкви в Україні ХІХ – початку ХХ ст. дозволив авторці отримати змістову, культурологічну, прогностичну інформацію, необхідну для окреслення перспектив творчого використання здобутків минулого на сучасному етапі реформування педагогічної освіти в Україні.

Нові факти, одержані здобувачем.

На основі аналізу значного масиву різнопланових наукових джерел Твердохліб Тетяною Сергіївною *вперше* із сучасних методологічних позицій, з урахуванням суспільно-політичних, соціально-економічних та педагогічних детермінант ХІХ – початку ХХ ст. цілісно в широких хронологічних межах досліджено питання розвитку педагогічної освіти в системі навчальних закладів ПЦ українських губерній Російської імперії:

- схарактеризовано історіографію досліджуваної проблеми та методологічні підходи до її вивчення (системний, синергетичний, культурологічний, аксіологічний, деонтологічний, гендерний, історико-педагогічний, історіографічний, герменевтичний);

- розкрито і систематизовано ідеї (змістово-цільові, дидактико-інструментальні, організаційно-педагогічні) та визначено й схарактеризовано внесок педагогів, богословів досліджуваного періоду в розвиток теорії педагогічної освіти;

- обґрунтовано етапи розвитку педагогічної освіти в навчальних закладах ПЦ в українських губерніях Російської імперії: I етап (1808 р. – перша пол. 60-х рр. ХІХ ст.) – започаткування цілеспрямованого процесу організації педагогічної освіти в навчальних закладах ПЦ, орієнтованої на підготовку студентів і семінаристів до релігійно-морального виховання пастви; II етап (др. пол. 60-х рр. ХІХ ст. – перша пол. 80-х рр. ХІХ ст.) – доповнення змісту педагогічної освіти в навчальних закладах ПЦ підготовкою вихованців до викладацької діяльності в духовних та початкових школах, започаткування вивчення педагогіки як обов'язкового предмету, збагачення форм і методів педагогічної підготовки; III етап (др. пол. 80-х рр. ХІХ ст. – перша пол. 90-х рр. ХІХ ст.) суперечливих нововведень у змісті й організації педагогічної освіти та її спрямування на розширення практико орієнтованої підготовки вчителів початкових шкіл; IV етап (др. пол. 90-х рр. ХІХ ст. – 1918 р.) – поглиблення теоретичного і практичного складників педагогічної освіти в навчальних закладах ПЦ;

- виявлено провідні тенденції розвитку педагогічної освіти в системі

навчальних закладів ПЦ в Україні XIX – початку XX ст., до прогресивних серед них віднесено: забезпечення єдності теоретичної і практичної підготовки; поступове розширення мережі навчальних закладів, що надавали педагогічну освіту, уведення нових типів таких освітніх установ; розширення і кількісне зростання представників суспільних прошарків населення, залучених у якості здобувачів педагогічної освіти; поступове розширення мети педагогічної освіти, ускладнення і трансформація її змісту; удосконалення форм та методів навчання, що забезпечували педагогічну освіту у різних типах навчальних закладів ПЦ; активізація навчально-дослідницької роботи вихованців навчальних закладів Православної Церкви з педагогіки, педагогічних та педагогічно орієнтованих предметів;

- узагальнено досвід організації педагогічної освіти в системі навчальних закладів ПЦ: розкрито основні принципи навчання педагогіки, педагогічних та педагогічно орієнтованих дисциплін (свідомості, активності й самостійності; систематичності й системності; міцності засвоєння знань, умінь, навичок; зв'язку навчання з практикою, урахування вікових особливостей вихованців), зміст (знання з педагогіки, педагогічних та педагогічно орієнтованих дисциплін; педагогічні і проповідницькі вміння та навички; творча діяльність з підготовки проповідей, творів, випускних робіт), методи (усний виклад, бесіди, вправи, написання проповідей, творів тощо), форми організації (уроки, пробні уроки, спеціально-практичні заняття, лекції, підготовка кандидатських і магістерських дисертацій, самостійна, домашня та гурткова робота, педагогічна практика, відвідування позакласних заходів тощо) навчання та контролю знань вихованців (репетиції, колоквиуми, іспити) із дисциплін, що забезпечували педагогічну підготовку; кадрове (вимоги до освіти і професійного рівня педагогів, обсяг і специфіка навчального навантаження, оплата праці) та навчально-методичне (укомплектування підручниками, посібниками, хрестоматіями, застосування літографованих конспектів викладачів) забезпечення викладання означених предметів;

- окреслено перспективи творчого використання цінних ідей і досвіду

педагогічної освіти в системі навчальних закладів ПЦ досліджуваного періоду в сучасних умовах (розробка і впровадження в освітню практику духовної школи курсу пастирської педагогіки, що ґрунтується на положеннях сучасної андрагогіки; залучення здобувачів вищої освіти ПЦ до науково-дослідницької роботи педагогічного спрямування; оновлення навчально-методичного забезпечення навчання гомілетики і пастирського богослов'я; організація при закладах передвищої та вищої педагогічної освіти спеціальних навчальних установ, де студенти мали б можливість проходити педагогічну практику в умовах дуальної освіти тощо).

Уточнено зміст базових понять досліджуваної проблеми: «система навчальних закладів ПЦ», «педагогічна освіта в системі навчальних закладів ПЦ», «зміст педагогічної освіти в навчальних закладах ПЦ», «духовні навчальні заклади», «пастирське богослов'я», «гомілетика» тощо.

Подальшого розвитку набули уявлення про витoki становлення і розвитку педагогічної освіти у вітчизняних навчальних закладах ПЦ.

До наукового обігу вперше введено нові історичні факти й положення, невідомі й маловідомі архівні документи (загальною кількістю 43 одиниці) щодо реалізації педагогічної освіти в системі навчальних закладів ПЦ, а також окремі відомості біографічного характеру викладачів педагогіки КДА (М. Зайцева, М. Олесницького, В. Чекана та ін.).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз рукопису дисертації Т. С. Твердохліб, автореферату та змісту публікацій дисертантки дають змогу дійти висновку про наукову достовірність викладених автором результатів.

Дисертанткою опрацьовано значний масив літератури 1472 найменувань, з яких 241 – архівні документи, на підставі розгляду якої сформульовано власне бачення досліджуваної проблеми.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, а також їх достовірність забезпечуються

адекватній меті постановкою завдань дослідження, вибором його об'єкту та предмету, належним методологічним апаратом дослідження. Фундаментальне і багатоаспектне дослідження побудоване Т. С. Твердохліб ґрунтується на значній джерельній базі та масиві історіографічних джерел. Їх аналіз дозволив дисертантці вийти на гідний рівень наукових узагальнень, викладених у висновках до кожного з чотирьох розділів роботи та у загальних висновках до дисертації.

Використання системи філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових підходів, принципів та методів, які постають загальними орієнтирами дослідження та інструментами отримання нових знань з проблеми дозволили здобувачці розкрити досліджувану проблему в її цілісності. Одержанню достовірних і обґрунтованих результатів сприяло застосування комплексу методів: загальнонаукових – аналіз, синтез, порівняння, зіставлення, узагальнення, систематизація, інтерпретація для висвітлення історіографії, характеристики джерельної бази і термінологічного поля дослідження, визначення наукових підходів до розв'язання досліджуваної проблеми, розкриття науково-педагогічних ідей вітчизняних богословів і педагогів щодо змісту педагогічної освіти, методів, форм організації навчання у вітчизняних навчальних закладах Православної Церкви XIX – початку XX ст.; історичних – хронологічний, типологічний, логіко-історичний, ретроспективний, історико-генезисний, біографічний, які дозволили простежити витoki становлення й розвитку педагогічної освіти у вітчизняних навчальних закладах Православної Церкви, визначити й обґрунтувати етапи розвитку педагогічної освіти в навчальних закладах Православної Церкви в Україні досліджуваного періоду, узагальнити її зміст, навчально-методичне і кадрове забезпечення, методи, форми організації навчання та контролю знань вихованців із дисциплін, що забезпечували педагогічну підготовку, здійснити реконструкцію біографії-життя для виявлення обставин, чинників, які впливали на наукові здобутки, педагогічну діяльність окремих персоналій; порівняльно-зіставних – прогностичного й інтерпретативного аналізу для конкретизації перспектив

творчого використання ідей і досвіду педагогічної освіти у вітчизняних навчальних закладах Православної Церкви означеного періоду в сучасних умовах.

Виходячи із зазначеного, є підстави визначити дисертаційну роботу Т. С. Твердохліб як оригінальне ґрунтовне наукове дослідження з актуальної для педагогічної теорії та освітньої практики вищої школи України проблеми, наукові положення, висновки і рекомендації якого є достатньо обґрунтованими, достовірними, повними та цілісними.

Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційна робота Т. С. Твердохліб містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальну наукову проблему.

Обґрунтовані в дисертації результати **впроваджено** в освітній процес Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 70/04 від 02.04.2020 р.), Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (довідка № 264/1 01-13 від 21.04.2020 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-314 від 23.04.2020 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 175 від 05.05.2020 р.), Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 1/394 від 05.05.2020 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 1313 від 07.05.2020 р.).

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Дослідження має практичне значення, яке слід убачати у тому, що сформульовані в дисертації положення та висновки забезпечують нову науково-об'єктивну інтерпретацію теорії і практики розвитку педагогічної освіти у системі навчальних закладів Православної Церкви в Україні впродовж XIX – початку XX ст. і дають нові підстави для усвідомлення й аналізу перебігу складних процесів, що відбуваються в сучасному освітньому просторі.

Одержані в процесі дослідження дані та висновки реалізовані автором під

час викладання студентам історичного факультету та українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди навчальних дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки», у процесі організації педагогічної практики.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність у цілому.

Дисертація Т. С. Твердохліб складається зі вступу, 4 розділи, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Позитивно оцінюємо структурну композицію роботи, її чітко окреслений методологічний апарат. Зміст розділів і підрозділів відповідає назві структурних компонентів роботи та переконує у тому, що авторка досягла сформульованої мети дослідження й виконала зазначені у вступі завдання. Загалом зміст дисертації, автореферату, публікацій дисертантки дає підстави стверджувати, що подане до захисту дослідження є фундаментальним і завершеним, його результати відзначаються науковою новизною, мають теоретичне і практичне значення, пройшли необхідну апробацію у ході обговорень на міжнародних, всеукраїнських, регіональних науково-практичних конференціях в Україні і за кордоном.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

В цілому позитивно оцінюючи наукове і практичне значення дисертаційної роботи, висловимо деякі зауваження та побажання дискусійного характеру:

1. У другому розділі дисертації схарактеризовано методологічні підходи до вивчення досліджуваної проблеми (системний, синергетичний, культурологічний, аксіологічний, деонтологічний, гендерний, історико-педагогічний, історіографічний, герменевтичний). Дослідниця не тільки висвітлила їх стосовно вивчення досліджуваного феномену, а й приділила значну увагу їх загальній характеристиці. Це не зовсім доцільно, оскільки означені методологічні підходи є загально відомими.

2. У дисертації другий етап визначено як етап доповнення змісту педагогічної освіти в навчальних закладах Православної Церкви підготовкою вихованців до викладацької діяльності в духовних та початкових школах. Однак статутом гімназій і прогімназій 1864 р. передбачалося вивчення Закону Божого, який викладали священники. З огляду на це варто було б з'ясувати і розкрити на сторінках дисертації, чи була організована спеціальна педагогічна підготовка майбутніх священників до такої викладацької діяльності.

3. Дисертанткою використано в роботі значну кількість архівних документів, серед яких: статути, циркуляри, звіти, листування, класні журнали, програми навчальних предметів, конспекти лекцій тощо. Науковому збагаченню дисертації сприяло б розширення досліджуваного поля в напрямку представлення у роботі спогадів учнів православних духовних семінарій, вихованок або випускниць епархіальних жіночих училищ, жіночих училищ духовного відомства тощо.

4. На наше переконання, у дисертаційній праці окрім провідних тенденцій розвитку педагогічної освіти у системі навчальних закладів Православної Церкви в Україні ХІХ – початку ХХ ст. варто було б також обґрунтувати й чітко структурувати основні та другорядні, позитивні й негативні тенденції, причому пов'язати кожен із визначених тенденцій із конкретним історичним періодом.

5. Зважаючи на актуальність теми дослідження і ґрунтовність отриманих результатів, авторці варто було розробити програму відповідної дисципліни з метою ознайомлення здобувачів освіти духовних (богословських) навчальних закладів і педагогічних закладів передвищої та вищої освіти з основними положеннями наукової роботи.

У підсумку наголосимо, що висловлені побажання і зауваження не зменшують значної наукової цінності дисертації Т. С. Твердохліб. Авторка виявила високу ерудованість, досягла поставленої дослідницької мети, чим зробила вагомий внесок у розширення і збагачення наукового знання про історичний розвиток педагогічної освіти в системі навчальних закладів

Православної Церкви в Україні упродовж тривалого часового проміжку.

Загалом зміст дисертації дає підстави стверджувати, що виконане дослідження є ґрунтовним і завершеним внеском в українську історико-педагогічну науку.

Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових виданнях.

Основні положення дисертації відображено в 43 наукових працях (із них 41 – одноосібна), серед яких: 2 монографії (1 у співавторстві), 19 статей в наукових фахових виданнях України (1 у співавторстві), 4 статті в іноземних виданнях (Болгарія, Румунія, Швейцарія), 18 тез доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Аналізуючи повноту викладення результатів дослідження в опублікованих працях Т. С. Твердохліб констатуємо:

- кількість публікацій здобувачки за темою дисертації у наукових фахових виданнях України та у зарубіжних періодичних виданнях відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 17.10.2012 №1112 «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук»;
- у висновках до кожного розділу роботи наведений перелік праць дисертантки, які відображають основний зміст розділу.

Отже, представлення результатів наукової роботи, кількість та обсяг публікацій, їх повнота розкриття змісту дисертації відповідає вимогам щодо дисертаційних праць, поданих на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук.

Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

Структурна композиція дисертації, її зміст, висновки, що викладені також і в авторефераті, повністю відображають основні положення дисертації.

Висновок про відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження наукових ступенів».

Аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дисертація «Теорія і практика розвитку педагогічної освіти у системі навчальних закладів Православної Церкви в Україні (XIX – початок XX століття)» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагомe теоретичне і прикладне значення, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам пп. 9, 11-13 «Порядку присудження наукових ступенів» (Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567) та іншим інструктивним вимогам Міністерства освіти і науки України щодо докторських дисертацій, а її автор – Твердохліб Тетяна Сергіївна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук,

доцент, доцент кафедри педагогіки

та менеджменту освіти

Центральноукраїнського державного

педагогічного університету

імені Володимира Винниченка

О. В. Філоненко

Проректор

з наукової роботи

С. П. Михида